

dysproporcje zacierają się wprawdzie już od kilkunastu lat, jednakże wiele jeszcze trzeba włożyć wysiłku i pracy, wiele trzeba inwestycji trwałych dla wytworzenia względnie jednolitego regionu gospodarczego w obrębie województwa koszalińskiego.

EUGENIUSZ BIDERMAN

RZEMIEŚLNICZY WOJEWÓDZTWA WROCŁAWSKIEGO

I. UWAGI WSTĘPNE

1. W harmonijnym rozwoju życia gospodarczego niemałą rolę odgrywa ilościowy i jakościowy wzrost usług rzemieślniczych. Podkreślali to często kierownicy naszego rządu i partii, świadczą o tym podejmowane uchwały i postanowienia¹.

Fakty te są powszechnie znane. Również wiadomo, że na skutek dotkliwych strat wojennych, względnie małej dynamiki rozwoju rzemiosła oraz niechęci młodzieży do pracy w tym dziale gospodarki, liczba osób w nim zatrudnionych jest niepomieranie mała w porównaniu do zapotrzebowania społecznego².

Szczególnie wielkie pole do popisu ma rzemiosło na Ziemiach Zachodnich, gdzie stan jego jest mniejszy od liczebności na tym obszarze przed wojną³, gdzie partycypuje ono także w nieco mniejszym odsetku aniżeli na pozostałym terenie kraju⁴.

Należy również wspomnieć, że niedobór rzemieślników silniej odczuwają mieszkańcy wsi i małych miasteczek, aniżeli ludność dużych miast. W związku z tym, w sferze badań demograficzno-socjograficznych prowadzonych wśród

¹ Por. np. przemówienie Władysława Gomułki na VIII Plenum KC PZPR; odpowiedzi przez niego udzielone wyborcom na spotkaniu w Warszawskich Zakładach Przemysłu Odzieżowego nr 2, w styczniu 1957 r.; referat „O sytuacji w partii i w kraju” wygłoszony na X Plenum KC PZPR; przemówienie powitalne na Zjeździe Stronnictwa Demokratycznego w styczniu 1958 r. Wśród podjętych uchwał wymienimy przykładowo: Wytyczne w sprawie rozwoju rzemiosła ustalone na VII Plenum KC PZPR, tezy Rady Ekonomicznej przy Radzie Ministrów w sprawie regulowania działalności rzemiosła, założenia perspektywistycznego planu rozwoju rzemiosła na lata 1960—1965 opracowane przez Komitet Drobnej Wytwórczości przy Radzie Ministrów.

² Interesujące uwagi na ten temat znajdujemy m. in. w artykułach: Czesława Bobrowskiego, *Ekonomia na ekranie panoramicznym*. „Przegląd Kulturalny” nr 46 (376) z dn. 12. 11. 1959 r., oraz Witolda Jaroszyńskiego, *A rzemiosło?* „Przegląd Kulturalny” nr 14 (396) z dn. 31. 3. 1960 r.

³ Szereg danych liczbowych charakteryzujących stan rzemiosła na Ziemiach Zachodnich podaje Juliusz Kolipiński w opracowaniu pt. *Zagadnienia gospodarcze Ziemi Zachodnich*, opublikowanym w pracy zbiorowej „Polskie Ziemi Zachodnie”, Instytut Zachodni, Poznań 1959 r.

⁴ Jak wynika z danych „Rocznika Statystycznego 1959”, ludność Ziemi Zachodnich wynosiła w 1958 r. prawie jedną czwartą ogółu mieszkańców kraju, natomiast odsetek rzemieślników wyniósł 23%.

ludności Dolnego Śląska znaleźli się również rzemieślnicy zamieszkujący województwo wrocławskie. Przedstawione tutaj opracowanie stanowi fragment badań zakrojonych na większą skalę. Obejmują one wszystkie pozostałe warstwy miejskiej ludności Dolnego Śląska, przede wszystkim zaś klasę robotniczą⁵.

2. Badaniem ankietowym przeprowadzonym przez zespół WSE — Wrocław w pierwszym kwartale 1959 r. objęci zostali właściciele prywatnych warsztatów rzemieślniczych. Udział ich bezpośrednio przed badanym okresem, z dnia 31. 12. 1958 r. wynosił 84% ogólnej liczby zakładów rzemieślniczych województwa⁶.

Kwestionariusz ankiety rozproszony przez wrocławską Izbę Rzemieślniczą składał się z czterech działów. Zawierały one szereg pytań z zakresu danych personalnych informatora, jego rodziców i rodziny oraz przygotowania do pracy zawodowej i jej przebiegu.

Dla przykładu podajemy pytania ostatniego działu, najistotniejszego dla charakterystyki stosunków produkcyjnych rzemieślników:

1. Wykształcenie ogólne
  - a) podstawowe — ilość skończonych klas
  - b) średnie — " " "
  - c) wyższe — " " " rozpoczęte, ukończone
2. Wykształcenie zawodowe
  - a) szkoła ..... kierunek studiów
  - b) kursy ..... rodzaj ..... czas trwania nauki
  - c) kursy ..... rodzaj ..... czas trwania nauki
3. Gdzie pracował, w jakim zawodzie i na jakim stanowisku przed otwarciem obecnie posiadanego warsztatu .....
4. W jakich rzemiosłach pracował w okresie swej działalności zawodowej
  - a) warsztaty rzemieślnicze ..... stanowisko ..... ilość lat pracy
  - b) przedsiębiorstwa przemysłowe
    - branża ..... zawód ..... stanowisko ..... ilość lat pracy
    - c) inne miejsca pracy
      - branża ..... zawód ..... stanowisko ..... ilość lat pracy

⁵ Dla przykładu wymienimy niektóre artykuły opracowane przez pracowników naukowych WSE we Wrocławiu — S. Bartosiewiczowa, S. Bronsztejn, D. Piegatowa, Sylwetka zawodowa pracownika handlu na Dolnym Śląsku. „Handel Wewnętrzny”, nr 4/1960. S. Bronsztejn i R. Daszkiewicz, Stabilizacja załóg robotniczych w przedsiębiorstwach przemysłowych Wrocławia. „Rocznik Wrocławski” nr 3. Z. Szapajtis, Załoga Państwowej Fabryki Wagonów — nieopublikowana rozprawa doktorska. Z. Gałdżicki, Charakterystyka procesu kształtowania się załogi M-5 — przygotowywana rozprawa doktorska.

⁶ Obliczono na podstawie danych zawartych w „Roczniku Statystycznym 1959”. s. 139. W cytowanej publikacji do rzemiosła uspołecznionego zaliczono zakłady zbliżone pod względem rodzaju działalności do rzemiosła prywatnego:

- a) zakłady przemysłowe produkcyjne i produkcyjno-usługowe w przypadku, gdy zatrudnienie ich nie przekraczało 5 pracowników,
- b) zakłady przemysłowe usługowe, niezależnie od liczby zatrudnionych,
- c) zakłady o charakterze nieprzemysłowym (np. fryzjerstwo, pralnie i farbiarnie, fotografowanie itp.) Porównaj: op. cit. 74.

5. Ile lat pracuje a) ogółem b) w rzemiośle
6. Ilość zatrudnionych w warsztacie ..... w tym uczniów .....
7. Ile osób mógłby dodatkowo zatrudnić w warsztacie .....
w tym wyuczyć zawodu .....
8. Wymienić niezbędne obecnie dodatkowe wyposażenie warsztatu
9. Czy prowadzący warsztat posiada
  - a) dyplom mistrzowski
  - b) dyplom czeladniczy
  - c) dispensę.

Układ pytań pozwalał zebrać informacje odnośnie do wielu zagadnień nie ujętych bieżącą ewidencją, jak na przykład: okres zamieszkania na Dolnym Śląsku, pochodzenie regionalne i według rodzaju osiedla, struktura według podstawowych cech demograficznych, kontynuacja zawodu rodziców i przygotowanie do pracy zawodowej dzieci informatorów, stopień wykształcenia ogólnego i zawodowego, staż pracy, potencjonalne możliwości zwiększenia liczby zatrudnionych w warsztacie.

3. W badaniach ankietowych nie można *a priori* ustalić liczebności populacji próbnej, gdyż nie wszyscy objęci ankietowaniem nadesłali odpowiedzi. Dlatego też celowe wydaje się dokonanie krótkiej oceny reprezentatywności uzyskanych materiałów. W naszym badaniu dysponowaliśmy 1 088 wypełnionymi ankietami, co stanowi 18,5% zbiorowości generalnej. Jak na badania tego typu jest to odsetek dość znaczny.

TABELA I

Warsztaty i zatrudnienie według grup rzemioł w województwie wrocławskim⁷

Grupy rzemioł	Warsztaty		Zatrudnienie	
	Ogół rzemieślników	Populacja próbna	Ogół rzemieślników	Populacja próbna
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0
Budowlana	11,5	12,0	14,8	11,2
Metalowa	24,7	25,7	21,3	24,4
Drzewna	7,8	7,7	7,7	9,3
Papiernicza	4,1	4,6	3,7	5,3
Skórzana	14,5	11,6	12,5	9,2
Odzieżowa	22,3	23,9	21,4	23,3
Spożywcza	8,6	8,2	10,5	9,3
Rzemioł różnych ⁸	6,4	6,3	8,0	8,0

⁷ Strukturę rodzajową ogółu rzemiosła obliczono na podstawie danych zawartych w „Roczniku Statystycznym m. Wrocławia i województwa wrocławskiego 1959”, s. 91. Dane populacji próbnej obliczono na podstawie zebranego materiału ankietowego. We wszystkich pozostałych tabelach, w których wykorzystano ten materiał, nie będziemy przytaczali źródła informacji. Odnosi się to także do poszczególnych parametrów liczbowych obliczonych na podstawie powyższych materiałów, a nie ujętych w zestawieniach tabelarycznych.

⁸ Grupę rzemioł różnych w naszej populacji stanowią jedynie fryzjerzy.

Rozbieżności strukturalne obu zbiorowości rozpatrywanych w pierwszym przekroju są znikome. Nieco większe odchylenie występuje jedynie w branży skórzanej, co jest zrozumiałe, jeśli uwzględnimy, że z tej grupy rekrutują się rzemieślnicy o najniższym stopniu wykształcenia i stąd pewna niechęć do wypełniania ankiet⁹. Różnice między wskaźnikami struktury zatrudnienia są nieco mocniej zaakcentowane, wszakże nie w takim stopniu, by podważyć reprezentatywność analizowanych materiałów. Wydaje się więc, że mamy w pełni prawo uogólniać otrzymane przez nas wyniki na populację generalną rzemieślników, prowadzących samodzielne warsztaty na terenie woj. wrocławskiego.

II. INFORMATORZY WEDŁUG POCHODZENIA REGIONALNEGO I RÓŻNEGO RODZAJU OSIEDLI

1. Zanim przystąpimy do omawiania miejsc pochodzenia rzemieślników woj. wrocławskiego należy podkreślić, że większość z nich to dłuгоletni mieszkańcy naszego województwa.

TABELA II

Struktura informatorów według czasu pobytu na Dolnym Śląsku

Czas pobytu	Ogółem	Poniżej 1 roku	do 3 lat	3—5 lat	5—10 lat	10 i więcej lat
Odsetek informatorów	100,0	—	5,9	3,4	8,7	82,0

Ośmiu spośród dziesięciu rzemieślników dolnośląskich zamieszkuje w naszym województwie ponad 10 lat. Uwzględniając dużą fluktuację ludności na tym terenie¹⁰, stwierdzić trzeba, że rzemieślnicy nie wykazują predylekcji do wędrowek. Niewątpliwie w dużym stopniu wpływa na to, obok specyfiki ich zawodu, konieczność posiadania lokalu nadającego się do założenia warsztatu oraz wysoki przeciętny wiek informatorów. Do tego ostatniego zagadnienia powrócimy jeszcze omawiając problematykę demograficzną badanej populacji.

Z kolei rozpatrzemy wzajemną zależność czasu pobytu rzemieślników na Dolnym Śląsku od ich pochodzenia terytorialnego.

⁹ Zagadnienie wykształcenia omawiamy w dalszej części opracowania.

¹⁰ Według danych roczników statystycznych miasta Wrocławia i województwa wrocławskiego za lata 1957—1959 zmiany miejsca zamieszkania na Dolnym Śląsku kształtowały się następująco:

Rok	Stan ludności 31 XII	Napiływ Odplyw ludności	
		1955	1957 927
1956	2 015 865	196 291	188 327
1957	2 059 140	209 580	216 662
1958	2 115 878	204 096	202 812

TABELA III

Rzemieślnicy według czasu pobytu na Dolnym Śląsku i pochodzenia terytorialnego¹¹
w %

Czas pobytu	Ludność rodzima	Repatrianci	Przesiedleńcy	Reemigranci
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0
Do 3 lat	—	7,2	5,5	4,8
3— 5 lat	10,5	2,8	3,8	1,6
5—10 lat	10,5	5,5	10,7	6,3
10 i więcej lat	79,0	84,5	80,0	87,3

Układ poszczególnych grup wykazuje pewne prawidłowości.

Najdłużej przebywają na terenie woj. wrocławskiego reemigranci i repatrianci. Na skutek akcji łączenia rodzin oraz stosowania po październiku 1956 r. licznych bodźców ekonomicznych, zachęcających fachowców do osiedlania się na Ziemiach Zachodnich, odsetek osób przebywających na terenie Dolnego Śląska poniżej 3 lat jest większy, niż można się było tego spodziewać z rozkładu analizowanych grup.

2. Struktura rzemieślników według pochodzenia terytorialnego na tle ogółu mieszkańców województwa przedstawia rys. 1.

Porównując obie zbiorowości należy pamiętać, że dane o rzemieślnikach pochodzą z 1959 r., dla ogółu ludności zostały zaś zebrane w 1950 r., tzn. wcześniej o prawie 10 lat¹².

Na ogół rozkłady obu populacji wykazują duże podobieństwa świadczące o tym, że rzemieślnicy napływali na Dolny Śląsk z tych samych regionów co pozostała ludność. Różnice, które możemy odnotować, powstały na skutek wyjazdu za granicę, w ramach akcji łączenia rodzin, pewnej części ludności rodzimej i repatriantów. Wyjazdy te spowodowały, że w 1959 r. partycypują oni w mniejszym stopniu aniżeli w 1950 r. Oczywiście kosztem tych dwu grup wzrósł udział pozostałej ludności, szczególnie przesiedleńców.

Wśród przesiedleńców dominują osoby pochodzące z województw: kieleckiego i poznańskiego — po 9% ogółu właścicieli warsztatów rzemieślniczych. Dalsze miejsca zajmują: woj. krakowskie — 8,2%, woj. warszawskie i m. st. Warszawa oraz woj. łódzkie i m. Łódź z identycznym udziałem 6,7%.

Ogólnie jednak biorąc najliczniej reprezentowani są mieszkańcy b. woj. lwowskiego, bo aż 13%, sporo rzemieślników przybyło również z b. woj. tarnopolskiego — 6,8%. Należy podkreślić, że wymienione dwa wskaźniki odzwier-

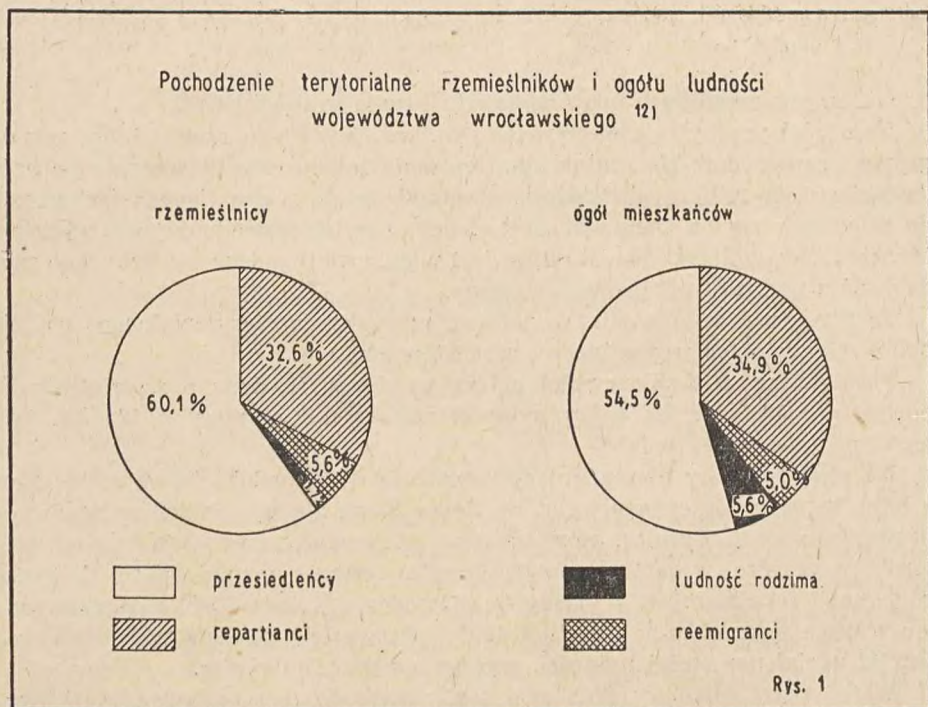
¹¹ Do repatriantów zaliczyliśmy osoby zamieszkałe w 1939 r. na terenach Zachodniej Ukrainy i Białorusi, do reemigrantów natomiast wszystkich, którzy w 1939 roku zamieszkiwali poza ówczesnymi granicami państwa polskiego. Jako przesiedleńców traktujemy osoby zamieszkałe w tymże roku na innych terenach dzisiejszego obszaru kraju. Porównaj na ten temat B. Ziółek, Węzłowe problemy demograficzne Ziemi Zachodnich, „Przegląd Zachodni” 1/1960, s. 37.

¹² Dane dla ogółu ludności zaczerpnięto w cytowanej już pracy B. Ziółka, s. 40.

ciędlają realizację założeń programu osadnictwa, zgodnie z którym przemieszczenia ludności miały odbywać się przy zachowaniu kierunku „wschód—zachód”¹³.

Wśród reemigrantów przeważają przybysze ze Związku Radzieckiego i Rumunii — po 1,4% ogółu rzemieślników.

3. Znana powszechnie skłonność osadników do skupiania się w tych samych miejscowościach znajduje swe potwierdzenie w zebranych przez nas materiale.

Wymieniliśmy powiaty i miasta wydzielone, stanowiące największe skupiska ludności pochodzącej z poszczególnych okolic. Jeśli uwzględnimy, że łączna liczba wyodrębnionych jednostek terytorialnych w woj. wrocławskim wynosi 31, stanie się oczywiste, że zarówno przesiedleńcy jak i repatrianci dążyli do zamieszkania tam, gdzie przebywała liczniejsza grupa ich ziomków.

4. Wydaje się rzeczą interesującą ustalić, czy wśród przybyszów z poszczególnych okolic dominują przedstawiciele określonych grup rzemiosł (tabl. V).

W kolumnie drugiej naszego zestawienia wymienione są okręgi terytorialne

¹³ Por. na ten temat: Janusz Ziółkowski, *Ludność Ziem Zachodnich w pracy zbiorowej pt. Polskie Ziemie Zachodnie*. Instytut Zachodni, Poznań 1959, s. 142—143.

TABELA IV

Miejsce zamieszkania i pochodzenie terytorialne rzemieślników dolnośląskich

Pochodzenie terytorialne		Obecne miejsce zamieszkania
Nazwa	Odsetek ogółu przyby- szów z danego obszaru	
M. st. Warszawa	34,4	Jelenia Góra, miasto i powiat
Woj. warszawskie	23,8	Legnica, miasto i powiat
Woj. łódzkie	28,9	Oleśnica
M. Łódź	70,6	Jelenia Góra, miasto i powiat
Woj. kieleckie	15,5	Świdnica, miasto i powiat
Woj. lubelskie	28,0	Legnica, miasto
Woj. białostockie	29,0	Legnica, miasto i powiat
Woj. poznańskie	31,1	Jelenia Góra, miasto i powiat
Woj. pomorskie	34,4	Jelenia Góra, miasto i powiat
Woj. katowickie	33,3	Jelenia Góra, miasto i powiat
Woj. krakowskie	61,6	Wałbrzych, miasto i powiat
Zachodnia Ukraina i Białoruś	22,2	Legnica, miasto i powiat

TABELA V

Odsetek rzemieślników według pochodzenia terytorialnego i grup rzemiosł

Grupa rzemiosł	Pochodzenie terytorialne		Współczynniki standaryzo- wane w %
	Nazwa	Odsetek ogółu przyby- szów z danego obszaru	
Budowlana	m. Lwów	27,3	227
Metalowa	woj. tarnopolskie	42,5	165
Drzewna	„ łódzkie	15,4	200
Papiernicza	reemigranci	9,4	204
Skórzana	woj. lubelskie	23,2	206
Odzieżowa	„ kieleckie	35,2	147
Spozywcza	„ poznańskie	13,9	170
Rzemiosł różnych]	m. Poznań	65,0	1030

o maksymalnych udziałach rzemieślników różnych grup. Rubryka zaś następna podaje, jaki odsetek globalnej liczby informatorów danego terenu stanowi każda z nich. Materiały te możemy traktować jako pierwsze przybliżenie, wskazujące np. na to, że prawie dwie trzecie przybyszów z Poznania zatrudnionych jest w grupie rzemiosł różnych czy też, że blisko połowa osób wywodząca się z b. woj. tarnopolskiego pracuje w branżach metalowych.

Informacje te nie są jednak pełne, gdyż otrzymane wskaźniki zależą od struktury branżowej badanej populacji. Ażeby się uwolnić od tego czynnika, obliczyliśmy współczynniki standaryzowane, przyjmując jako kryterium standaryzacji przekrój branżowy ogółu informatorów. Wyniki przedstawione w ostatniej kolumnie tabeli wskazują, że z Poznania przybyło 10-krotnie wię-

cej przedstawiciele grupy rzemiosł różnych, aniżeli to wynika z udziału tej grupy w badanej populacji; przeszło dwukrotnie więcej rzemieślników w porównaniu do liczebności grupy budowlanej, drzewnej, papierniczej i skórzanej przyjechało z podanych w tabeli okręgów terytorialnych. Konkludując możemy stwierdzić, że w układzie branżowym rzemieślników dolnośląskich wyraźnie zarysowuje się ich zróżnicowanie terytorialne.

5. Osiedla, z których rekrutują się informatorzy-repatrianci i przesiedleńcy, podzieliliśmy według wielkości na 4 grupy: miasta liczące powyżej 100 tys. mieszkańców, od 50 do 100 tys., od 10 do 50 tys. oraz miasta poniżej 10 tys. mieszkańców i wsie.

Współzależność pochodzenia terytorialnego i pochodzenia według rodzaju osiedla wymienionej części naszej populacji na tle stopnia zurbanizowania ogółu ludności kraju w okresie międzywojennym kształtowała się następująco:

TABELA VI

Struktura informatorów według pochodzenia terytorialnego i rodzaju osiedla

Wielkość osiedla według liczby mieszkańców	Rzemieślnicy dolnośląscy			Ogół mieszkań- ców Polski w 1931 ¹⁴
	Ogółem	Repatrianci	Przesiedleńcy	
ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0
ponad 100 tys.	15,8	14,9	16,3	10,5
50 — 100 tys.	3,7	3,6	3,9	2,1
10 — 50 tys.	16,4	20,9	13,6	7,8
poniżej 10 tys.	64,1	60,5	66,2	79,6

Większość rzemieślników to element małomiasteczkowy i wiejski. W porównaniu jednak z rozkładem ludności Polski ustalonym na podstawie Drugiego Powszechnego Spisu Ludności z 9 grudnia 1931 r. odznacza się badanie populacji bardziej zurbanizowanym charakterem. Struktura obu wyodrębnionych grup, repatriantów i przesiedleńców, nie odbiega znacznie od typowego dla rzemieślników rozkładu według wielkości osiedla.

Nieco większe odchylenie możemy odnotować jedynie w grupie miast średnich, liczących od 10 do 50 tys. mieszkańców. Znaczniej natomiast od przeciętnej struktury w analizowanym przekroju różnią się proporcje rzemieślników w układzie branżowym.

W 3 grupach rzemiosł: budowlanej, papierniczej i rzemiosł różnych przedstawiciele dużych i średnich miast reprezentowani są liczniej, aniżeli to ma miejsce wśród ogółu informatorów. Wybiegając nieco naprzód możemy stwierdzić, że są to grupy, w których rzemieślnicy pochodzenia chłopskiego są najslabiej reprezentowani (por. tab. XIV). W przeciwieństwie do tego struktura grupy drzewnej wskazuje na to, że dominują w niej branże związane ze środowiskiem małomiasteczkowym i wiejskim.

¹⁴ Obliczono na podstawie danych „Małego Rocznika Statystycznego 1959”, s. 34

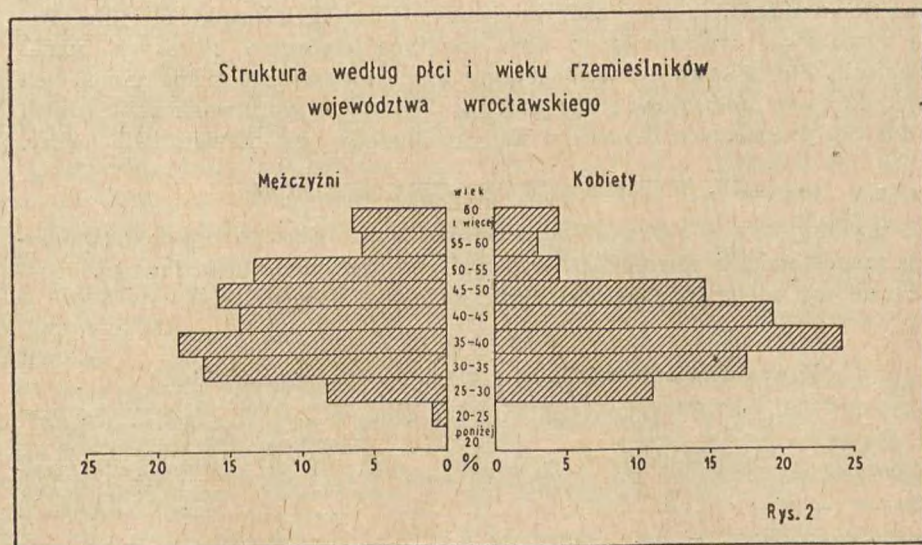
TABELA VII

Struktura rzemieślników według grup rzemiosł i przekroju osiedla

Grupa rzemiosł	Wielkość osiedla według liczby mieszkańców Ogółem	Ponad 100 tys.	50 — 100 tys.	10 — 50 tys.	Poniżej 10 tys.
Budowlana	100,0	23,4	5,2	19,1	52,2
Metalowa	100,0	13,1	4,4	14,6	67,9
Drzewna	100,0	6,6	3,9	11,7	72,7
Papiernicza	100,0	22,4	2,5	32,5	42,6
Skórzana	100,0	17,5	3,5	12,2	66,8
Odzieżowa	100,0	15,2	3,4	13,2	68,1
Spożywcza	100,0	14,8	4,9	21,0	59,3
Rzemiosł różnych	100,0	21,0	1,3	25,0	52,7

III. STRUKTURA RZEMIEŚLNIKÓW WEDŁUG PODSTAWOWYCH CECH DEMOGRAFICZNYCH

1. Znakomitą większość, bo 94,5%, naszych informatorów stanowili mężczyźni. Uwzględniając, że liczba ta odnosi się do osób wykonujących rzemiosło legalnie, również i ten wskaźnik możemy uznać za reprezentatywną charakterystykę badanej populacji. Strukturę wiekową rzemieślników woj. wrocławskiego przedstawia rys. 2.

Powyższy wykres świadczy, że pod względem demograficznym rzemieślnicy stanowią dość swoistą grupę, różniącą się od pozostałych Dolnoślązaków małym udziałem ludzi młodych i dużym odsetkiem starszych wiekiem. Dla porównania możemy np. podać, że wśród zatrudnionych w przemyśle uspo-

łączonym we Wrocławiu odsetek osób, które nie przekroczyły 30 roku życia wynosił 48,6%, gdy wśród rzemieślników ta grupa wieku reprezentowana była jedynie w 9,3%. Pracujących w przemyśle, którzy przekroczyli 55 lat, było tylko 6,4%, wśród rzemieślników zaś grupa ta reprezentowana była w 11,4%, tzn. była prawie dwukrotnie liczniejsza¹⁵. Przeciętny wiek mężczyzn wynoszący 41,9 lat przewyższa o ponad 2 lata średnią dla kobiet — 39,3. Struktura według płci informatorów wpłynęła oczywiście na to, że wskaźnik przeciętnego wieku całej populacji jest zbliżony do wieku mężczyzn i wynosi 41,7 lat¹⁶.

2. Wysoki średni wiek rzemieślników determinuje ich skład według stanu cywilnego.

TABELA VIII

Stan cywilny rzemieślników województwa wrocławskiego (struktura %)

Płeć	Ogółem	Stan cywilny			
		wolny	małżeński	wdowi	rozwidzeni
Mężczyźni	100,0	5,1	93,3	1,3	0,3
Kobiety	100,0	17,7	66,1	9,7	6,5

Wśród mężczyzn przewaga osób żonatyh jest ogromna. Wszystkie pozostałe grupy łącznie liczą mniej niżeli 7%. Kobiety zamężne również dominują, jednakże ich udział jest niepomiarne mniejszy, we wszystkich pozostałych zaś grupach partycypują one wielokrotnie liczniej niżeli mężczyźni. Jest rzeczą godną podkreślenia, że żony zdecydowanej większości informatorów nie pracują zawodowo. Stwierdziło to 80% żonatyh mężczyzn biorących udział w ankiecie. Stosunkowo liczna, bo licząca 21%, jest również grupa zamężnych kobiet, których małżonkowie nie pracują. W innych warstwach społecznych odsetek nie pracujących zawodowo współmałżonków jest niewątpliwie niższy.

IV. WYKSZTAŁCENIE RZEMIEŚLNİKÓW

1. Kwantytatywny obraz sylwetki rzemieślników naszego województwa wymaga przedstawienia również ich wykształcenia ogólnego i zawodowego.

Zacniemy od ogólnej charakterystyki stopnia wykształcenia.

TABELA IX

Wykształcenie rzemieślników województwa wrocławskiego

Stopień wykształcenia	Ogółem	Podstawowe		Śr. ogólnoksz.		Śr. zawodowe		Wyższe	
		nie ukończ.	ukończone	nie ukończ.	ukończone	nie ukończ.	ukończone	nie ukończ.	ukończone
Odsetek informatorów	100,0	30,0	24,7	4,9	0,8	35,2	2,9	1,7	0,3

¹⁵ Dane o strukturze wieku zatrudnionych w przemyśle uspołecznionym Wrocławia pochodzące z 1957 r., zaczerpnięto z „Rocznika Statystycznego m. Wrocławia i województwa wrocławskiego 1959”, s. 43.

¹⁶ Przeciętny wiek obliczono jako medianę.

Prawie połowa rzemieślników posiada wykształcenie wyższe od podstawowego. Wśród dominującej w naszej populacji grupy osób, które nie zdołały uzyskać pełnego średniego wykształcenia zawodowego, dwie trzecie ukończyło 3 letnie zasadnicze szkoły rzemieślnicze.

Drugą, niestety licznie reprezentowaną, kategorią są osoby, które nie ukończyły szkoły podstawowej. Trzech spośród dziesięciu rzemieślników należy do tej właśnie grupy. Jest to zjawisko niepokojące, które nie powinno ująć uwagi władz poszczególnych cechów, tym bardziej, że rzemieślnicy nauczają przecież zawodu przyszłych swoich następców. Należy wszakże zdawać sobie sprawę z tego, że poprawa istniejącego stanu jest utrudniona zarówno ze względu na niemłody już wiek rzemieślników, jak i relatywne małe ich skupienie terytorialne, czy wreszcie dłuższy od przeciętnego w innych działach gospodarki narodowej dzień pracy.

Dla porównania przedstawiamy kwestię wykształcenia wśród osób świadczących usługi handlowe.

TABELA X

Stopień wykształcenia pracowników handlu uspołecznionego i prywatnych kupców na Dolnym Śląsku¹⁷ (w odsetkach)

Wykształcenie Grupa ludności	Ogółem	Podstawowe		Śr. ogóln.		Śr. zawodowe		Wyższe	
		nie u- kończ.	ukoń- czone	nie u- kończ.	ukoń- czone	nie u- kończ.	ukoń- czone	nie u- kończ.	ukoń- czone
Zatrudnieni w han- dlu uspołecznionym	100,0	9,6	41,3	16,7	6,6	17,8	5,7	1,9	0,4
Prywatni kupcy	100,0	11,6	44,5	8,2	9,1	15,5	6,7	2,7	1,5

Najistotniejszymi różnicami danych z tabel IX i X są: z jednej strony kilkakrotnie mniejszy odsetek osób bez ukończonej szkoły podstawowej wśród zatrudnionych w handlu, z drugiej zaś strony wyraźnie widoczna jest przewaga osób z przygotowaniem zawodowym wśród rzemieślników.

2. Różnorodność prac wykonywanych przez rzemieślników powoduje, że ich przygotowanie zawodowe i ogólne w różnych branżach przedstawia się odmiennie.

Przeszło połowa zatrudnionych w grupie skórzanej nie ma podstawowego wykształcenia. Mało skomplikowana bowiem praca szewców nie stawiała ich przed koniecznością pogłębienia swej wiedzy i dlatego, jak wykazują dane szczegółowe, 65% właścicieli warsztatów tej branży nie ma ukończonej szkoły podstawowej.

Również dużym odsetkiem osób bez ukończonego podstawowego wykształcenia odznacza się grupa drzewna i metalowa. W tej ostatniej niewątpliwie poważny wpływ wywiera znaczny, bo blisko 60%, udział kowali, którzy nie

¹⁷ Dane zaczerpnięto z artykułu pt. Sylwetka zawodowa pracownika handlu na Dolnym Śląsku. „Handel Wewnętrzny” nr 4, Warszawa 1960 r.

ukończyli szkoły podstawowej. Inne branże tej grupy, np. zegarmistrzowską czy elektromechaniczną, cechuje relatywnie wyższy poziom wykształcenia zatrudnionych w nich osób. Wymaga bowiem tego charakter wykonywanej pracy.

TABELA XI
Rzemieślnicy według wykształcenia i grupy rzemiosł (w odsetkach)

Wykształcenie Grupy rzemiosł	Ogółem	Podstawowe		Śr. ogóln.		Śr. zawodowe		Wyższe	
		nie u- kończ.	ukoń- czone	nie u- kończ.	ukoń- czone	nie u- kończ.	ukoń- czone	nie u- kończ.	ukoń- czone
Budowlana	100,0	15,7	29,8	5,8	0,8	40,5	4,1	2,5	0,8
Metalowa	100,0	34,8	20,9	5,6	0,4	30,0	5,6	2,2	0,4
Drzewna	100,0	39,7	26,9	1,3	—	30,7	1,3	—	—
Papiernicza	100,0	6,4	21,2	25,5	4,3	30,0	4,3	4,3	—
Skórzana	100,0	54,5	22,4	2,4	—	20,7	—	—	—
Odzieżowa	100,0	23,6	30,6	2,9	1,6	35,9	4,9	—	0,4
Spożywcza	100,0	28,2	20,0	4,7	—	47,0	—	—	—
Rzemiosł różnych	100,0	20,0	18,5	1,5	—	60,0	—	—	—

Z tych samych względów stosunkowo najkorzystniej wygląda analizowany przekrój strukturalny wśród rzemieślników grupy papierniczej, reprezentowanej w naszej populacji przez fotografów i introligatorów. Największy odsetek osób uczęszczających do średnich szkół zawodowych notujemy kolejno w następujących grupach: rzemiosł różnych, spożywczej, budowlanej i odzieżowej.

3. Swą wiedzę zawodową pogłębiali również nasi informatorzy na kursach fachowych trwających przeważnie od 3 miesięcy do 1 roku. Co czwarty rzemieślnik ukończył już na Dolnym Śląsku tego rodzaju kurs. W układzie branżowym struktura ich uczestników kształtowała się następująco:

TABELA XII
Struktura branżowa rzemieślników, którzy ukończyli kursy doszkalaćce

Grupa rzemiosł	Odsetek informatorów
Ogółem	100,0
Budowlana	17,5
Metalowa	24,5
Drzewna	6,0
Papiernicza	4,1
Skórzana	6,7
Odzieżowa	28,1
Spożywcza	7,7
Rzemiosł różnych	5,3

W przedstawionym przekroju dominują rzemieślnicy dwu branż: odzieżowej i metalowej. Konfrontując jednak rozkład naszych informatorów (dane tab. I) z rozkładem absolwentów kursów możemy skonstatować, że stopień nasilenia uczestnictwa na nich jest bardzo zbliżony do ogólnej struktury badanej

populacji. Współczynnik korelacji obliczony pomiędzy kolejnością udziałów poszczególnych grup rzemiosł rozpatrywanych w dwu wymienionych przekrojach wynosi:

$$r = 0,95^{18}$$

Tak wysoki współczynnik dowodzi, że istnieje bardzo ścisła zależność między obu rozpatrywanymi czynnikami. W naszym wypadku świadczy więc o tym, że udział rzemieślników różnych grup, którzy ukończyli kursy, zależy w zasadzie wyłącznie od liczebności tych grup i że żadna z nich nie wyróżnia się większą od innych inklinacją do pogłębiania swej wiedzy zawodowej na kursach.

4. W rzemiośle w stopniu nie mniejszym od świadectwa szkolnego, dowodem przygotowania fachowego jest podstawa przyznania prowadzącemu warsztat karty rzemieślniczej. Kartę tę mogą uzyskać osoby posiadające dyplomy mistrzowskie lub czeladnicze i co najmniej 3-letnią praktykę oraz osoby zwolnione w drodze dyspensy od obowiązku wykazania się takimi dowodami¹⁹.

TABELA XIII

Struktura informatorów według rodzaju uprawnień do prowadzenia warsztatu

Grupa rzemiosł	Ogółem	Dyplomy		Dyspensy
		mistrzowskie	czeladnicze	
Budowlana	100,0	35,5	45,4	19,0
Metalowa	100,0	35,4	42,2	22,4
Drzewna	100,0	43,0	35,4	21,6
Papiernicza	100,0	35,6	44,4	20,0
Skórzana	100,0	22,7	50,3	27,0
Odzieżowa	100,0	44,6	43,7	11,7
Spożywcza	100,0	50,0	42,9	7,1
Rzemiosł różnych	100,0	48,4	40,6	10,9

Proporcje uzyskanych dowodów uzdolnienia rzemieślniczego najkorzystniej kształtują się w grupie spożywczej, rzemiosł różnych i odzieżowej. Podobnie jak pod względem stopnia wykształcenia, tak też pod względem ilości dyplomów mistrzowskich i czeladniczych, najniższe lokaty zajmują branże: skórzana i metalowa.

V. KONTYNUACJA ZAWODU I STAŻ PRACY INFORMATORÓW

1. Działalność produkcyjna w rzemiośle różni się od procesu wytwarzania w spokrewnionym dziale gospodarki narodowej — przemyśle. Jeśli nawet pominiemy różnice wyposażenia technicznego warsztatu i fabryki, to nadal

¹⁸ Współczynnik korelacji obliczono według wzoru: $r = \frac{\sum xy}{\sqrt{\sum x^2 \sum y^2}}$

¹⁹ Por. „Mały słownik ekonomiczny”, Warszawa 1958 r.

pozostanie odmienna organizacja pracy oraz fakt, że rzemiosło w zasadzie wytwarza pojedyncze, a nie masowe wyroby. Zależność od upodobań konkretnego klienta wymaga od rzemieślnika wyższych kwalifikacji niż od robotnika fabrycznego. Niewątpliwie wiąże się to z kwestią przekazywania nawyków i tradycji rzemieślniczych z pokolenia na pokolenie. Jak przedstawia się kontynuacja zawodowa naszych informatorów, rozpatrzmy na dwu zestawieniach liczbowych.

Zacznijmy od zapoznania się z ich pochodzeniem społecznym.

TABELA XIV
Pochodzenie społeczne informatorów

Pochodzenie społeczne Grupa rzemiosł	Ogółem	Robotnicze	Chłopskie	Rzemieśl.	Kupieckie	Inteligencja prac.
Ogółem	100,0	28,9	33,3	30,6	1,4	5,7
Budowlana	100,0	40,0	26,4	24,8	1,6	7,2
Metalowa	100,0	29,9	29,9	34,3	1,1	4,8
Drzewna	100,0	23,5	45,9	30,6	—	—
Papiernicza	100,0	33,3	10,4	35,4	—	20,8
Skórzana	100,0	31,6	35,7	29,2	—	3,5
Odzieżowa	100,0	23,2	41,7	25,6	2,1	8,3
Spożywcza	100,0	27,0	38,8	30,7	—	3,5
Rzemiosł różnych	100,0	25,4	17,4	46,0	4,8	6,4

Co trzeci informator jest pochodzenia chłopskiego. Najliczniej jest reprezentowana ta warstwa w rzemiosłach grupy drzewnej i odzieżowej. Kategoria, która ze względu na przedmiot naszych dociekań interesuje nas najbardziej, a więc rzemieślnicy wywodzący się ze środowiska rzemieślniczego, stanowi prawie jedną trzecią badanej populacji. Udział wyższy od przeciętnego wśród tej części rozpatrywanej zbiorowości posiada grupa rzemiosł różnych, papiernicza, metalowa i spożywcza.

Na marginesie warto dodać, że odsetek informatorów pochodzenia rzemieślniczego jest wielokrotnie wyższy od udziału osób ze środowiska kupieckiego wśród pracowników handlu. Wyniki naszych obserwacji tej grupy społecznej przedstawia tabela XV.

TABELA XV
Odsetek pracowników handlu dolnośląskiego pochodzenia kupieckiego według sektora gospodarczego i rodzaju osiedli²⁰

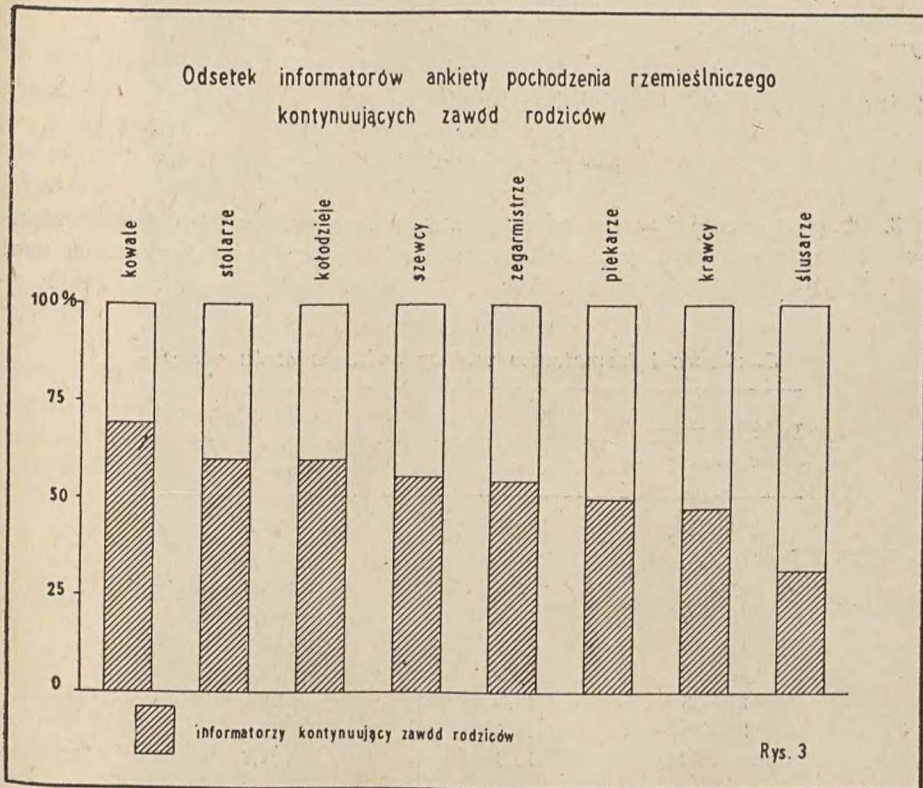
Rodzaj miejscowości	Handel uspołeczniony	Kupcy prywatni
Miasto Wrocław	1,8	4,9
Miasta wyodrębnione	1,4	7,3
Pozostałe osiedla	1,3	—

²⁰ Źródło: „Sylwetka zawodowa pracownika handlu na Dolnym Śląsku”.

Rozbieżność ta jest zupełnie zrozumiała, jeśli uwzględnimy eksterminację ludności żydowskiej, dominującej w handlu w okresie międzywojennym oraz daleko posunięty społeczny podział pracy wśród pracowników handlu uspołecznionego, powodujący duże zróżnicowanie składu zawodowego tej grupy zatrudnionych.

Wracając do tab. XIV trzeba podkreślić przeszło czterokrotnie większy odsetek rzemieślników pochodzenia inteligenckiego w porównaniu do osób wywodzących się ze sfer kupieckich. Biorąc pod uwagę liczne więzy łączące tę ostatnią warstwę z rzemieślnikami, stanowi to pewnego rodzaju niespodziankę.

2. Dla adekwatniejszej charakterystyki kontynuacji zawodu obliczyliśmy udział wśród ogółu informatorów pochodzenia rzemieślniczego osób zatrud-

nionych w tej samej branży, w której pracowali ich ojcowie. Wyniki naszych obliczeń przedstawimy jedynie na przykładzie najliczniej reprezentowanych rodzajów rzemiosł (rys. 3). Duży odsetek osób, kontynuujących zawód rodziców wśród informatorów pochodzenia rzemieślniczego, świadczy przede wszystkim o tym, jak bardzo było rozpowszechnione w tej warstwie społecznej

przekazywanie swoich doświadczeń, dzieciom. Dowodzi to poza tym, że traktowanie pochodzenia społecznego jako pierwszego przybliżenia przy ustalaniu kontynuacji zawodu jest całkowicie dopuszczalne.

Na marginesie należy zwrócić uwagę na małe zróżnicowanie przeciętnego wieku rzemieślników pochodzących z różnych warstw społecznych. Tak np. średni wiek informatorów pochodzenia rzemieślniczego wynosił 40 lat, robotniczego 42 lata. W pierwszym więc wypadku relatywna wielkość odchylenia od przeciętnej liczby lat informatorów obliczona według wzoru:

$$0 = \frac{M_c - M_x}{M_x} \cdot 100$$

gdzie: M_c — średni wiek określonej grupy społecznej

M_x — średni wiek całej populacji

$$\text{wynosi } 0 = \frac{40 - 41,7}{41,7} \cdot 100 = 4,1\%$$

W drugim zaś znacznie mniej, bo jedynie

$$0 = \frac{42 - 41,7}{41,7} \cdot 100 = 0,7\%$$

3. Drugą, nie mniej ważną od kontynuacji zawodu, przesłanką determinującą opanowania nawyków produkcyjnych jest czas trwania pracy zawodowej (tabl. XVI). Zasadniczym czynnikiem określającym ogólny czas trwania pracy

TABELA XVI

Struktura informatorów według ogólnego stażu pracy

Ilość lat pracy ogółem	Struktura rzemieślników (w %)	Odsetek informatorów pracujących od początku w rzemiośle
Ogółem	100,0	77,5
Poniżej 1 roku	—	—
1—5	1,2	100,0
6—10	10,9	82,4
11—15	17,3	80,0
16—20	19,0	72,3
21—25	14,9	76,1
26—30	13,4	72,9
ponad 30	23,3	84,7

jest struktura wiekowa badanej populacji. W naszym wypadku wysoka przeciętna wieku zdecydowała o długim stażu pracy. Przeszło połowa informatorów zawodowo pracuje już ponad 20 lat. Dla porównania podamy, że u kupców dolnośląskich wskaźnik ten wynosi 30%, a wśród pracowników handlu uspołecznionego sięga jedynie 13%. Oczywiście dla zdobycia umiejętności zawodowych daleko istotniejszym od ogólnego stażu pracy jest czas trwania pracy

w rzemiośle. Jak wynika z danych kolumny trzeciej tab. XVI, przeszło trzy czwarte informatorów od początku swej pracy zawodowej zatrudniona jest w rzemiośle. Jeśli abstrahujemy od nielicznej zresztą w naszej populacji grupy osób pracujących w ogóle stosunkowo niedługo, bo poniżej 6 lat, to będziemy mogli stwierdzić, że wskaźniki cząstkowe podane w tej kolumnie wykazują małą dyspersję. Oznacza to z kolei, że udziały osób, które rozpoczęły pracę w innych działach gospodarki narodowej, są zbliżone w poszczególnych grupach ogólnego stażu pracy.

Krzywe obrazujące kształtowanie się rozkładu pracy w rzemiośle na tle ogólnego czasu jej trwania są niemal identyczne, z wyraźną asymetrią lewostronną, co jest zupełnie zrozumiałe, jeśli się uwzględni, że z natury rzeczy czas trwania pracy w rzemiośle musi być krótszy od ogólnego stażu pracy.

VI. UWAGI KOŃCOWE

Przegląd zebranego przez nas materiału daje podstawy do dodatniej oceny rzemieślników dolnośląskich.

Przybyli oni z miast i wsi różnych okolic kraju, w większości bezpośrednio po wyzwoleniu, obecnie stanowią integralną część społeczeństwa woj. wrocławskiego. Swym stażem pracy, a w przeważającej części również stopniem wykształcenia, wzbudzają nasi informatorzy zaufanie do jakości świadczonych przez nich usług. Są to niewątpliwie blaski badanej grupy ludności.

Niestety perspektywy jej rozwoju nie przedstawiają się optymistycznie. I dlatego przyszłości naszego rzemiosła poświęcamy nieco uwagi.

Piramida wieku rzemieślników wygląda niekorzystnie. Odsetek osób, które przekroczyły średnią wieku produkcyjnego jest duży. Należy pomyśleć o młodych pracownikach, którzy zastąpią obecną kadrę rzemieślniczą. Sprawa ta nie przedstawia się jednak pomyślnie. Liczba uczniów bowiem w warsztatach rzemieślniczych jest niewielka. Przyjrzyjmy się następującej tabeli.

TABELA XVII
Uczniowie w dolnośląskich warsztatach rzemieślniczych

Grupa rzemiosł	Liczba uczniów przypadająca	Liczba uczniów, których informatorzy mogliby dodatkowo zatrudnić
		na 10 zakładów
Ogółem	3,4	6,7
Budowlana	1,6	11,1
Metalowa	2,0	6,8
Drzewna	3,9	9,6
Papiernicza	5,3	5,2
Skórzana	1,5	2,6
Odzieżowa	4,5	4,8
Spożywcza	4,2	10,2
Rzemiosł różnych	8,0	4,8

Jak wynika z przytoczonych danych, 3 warsztaty rzemieślnicze zatrudniają przeciętnie tylko jednego ucznia. Oczywiście w niektórych branżach sytuacja jest o wiele gorsza. W grupie metalowej np. 1 uczeń przypada na 5 zakładów, w budowlanej na 6,6, a w skórzaney na 6,7.

Stosunkowo najliczniejsza koncentracja uczniów jest w grupie rzemiosł różnych. Z tych niewątpliwych niedomogów rzemiosła zdają sobie sprawę nasi informatorzy i dlatego wyrażają gotowość wyuczenia zawodu dwukrotnie większej liczby młodych ludzi od tej, która pobiera u nich naukę.

Kolumna trzecia naszego zestawienia wskazuje na to, że najsilniej odczuwają brak uczniów, a zarazem posiadają największe możliwości ich kształcenia, następujące grupy rzemiosł: budowlana, metalowa, spożywcza i drzewna.

Zapewnienie stałego dopływu nowych adeptów rzemiosła jest konieczne. Drugim aspektem rozpatrywanej problematyki jest rola, jaką w aktywizacji małych miast i miasteczek może odegrać opanowanie tajników rzemiosła przez większe rzesze młodzieży. W o' resie wyżu demograficznego, przed którym stoi- my, wzrost liczby uczących się rzemiosła na obszarze tzw. Po'lski powiatowej, skąd pochodzą przedstawione tutaj materiały, może przyczynić się do ułatwienia rozwiązania kwestii zatrudnienia, jaka wyłoni się na tych terenach. Akcja Gdańska faworyzująca rozwój rzemiosła w tym województwie godna jest naśladowania również na Dolnym Śląsku²¹.

S. BARTOSIEWICZOWA, S. BRONSZTEJN, D. PIEGATOWA

NIEKTÓRE PRZEJAWY AKTYWNOŚCI KULTURALNEJ INTELIGENCJI SŁUPSKIEJ

W lipcu 1960 r. Sekcja Socjograficzna Instytutu Zachodniego podjęła w woj. koszalińskim badania obejmujące zagadnienia społeczno-gospodarcze i kulturalne. Prowadząc badania z ramienia Sekcji zajęliśmy się w szczególności zagadnieniem aktywności kulturalnej inteligencji. Zdecydowałyśmy się rozpatrzyć to zagadnienie najpierw na przykładzie miasta Słupska. W wyborze kierowałyśmy się następującymi przesłankami:

1. Słupsk jest jednym z największych skupisk miejskich w woj. koszalińskim, znanym z wielorakich inicjatyw kulturalnych, w związku z czym wyłaniała się możliwość ukazania rozwoju życia kulturalnego tego miasta w różnych jego aspektach i przejawach.
2. W Słupsku znajduje się stosunkowo duży procent inteligencji, reprezentującej różne kategorie zawodowe.

Nasz pierwszy rekonesans badawczy trwał dwa tygodnie i przyniósł przede

²¹ Na temat kroków zmierzających do zwiększenia usług rzemieślniczych w Gdańsku, por. Edmund Orkiszewski, Gdańsk daje przykład, „Gazeta Robotnicza” z 4. 8. 1960.